

Сімонас Язавіта

*Аспірант, музеєзнавець, Університет
Вітовта Великого, Каунаський музей*

У статті проаналізовано відносини між представником Литви в Берліні — Казісом Шкірпою з одного боку та членами Організації українських націоналістів з іншого. Автор ідентифікував членів ОУН, які співпрацювали з Казісом Шкірпою в Берліні; виявив як, на їхню думку, ця співпраця могла допомогти в досягненні головної мети — здобутті литовської та української державності, а також проаналізував, чому ці ідеї не могли забезпечити здобуття державності обох країн.

Ключові слова: Литва, ОУН, LAF, Казіс Шкірпа, Євген Коновалець, Ярослав Стецько.

Simonas Jazavita

Relations and Cooperation between Organisation of Ukrainian Nationalists and Lithuania's Representative in Germany Kazys Škirpa in 1939—1941

The article analyses relations between Lithuania representative in Berlin Kazys Škirpa from one side and members of Organisation of Ukraine Nationalists (OUN) from another side. The author identified members of OUN who cooperated with Kazys Škirpa in Berlin, found out how they all thought this cooperation could help to achieve main aim — Lithuania's and Ukraine's statehood, and analysed why these ideas were not able to secure both countries' statehoods.

Key words: Lithuania, OUN, LAF, Kazys Škirpa, Yevgen Konovalets, Yaroslav Stetsko.

ВІДНОСИНИ ТА СПІВПРАЦЯ МІЖ ОРГАНІЗАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І ЛИТОВСЬКИМ ПРЕДСТАВНИКОМ У НІМЕЧЧИНІ – КАЗІСОМ ШКІРПОЮ В 1939–1941 РР.

Вступ

Ця стаття присвячена спільній історії Литви та України. Відносини між цими країнами та народами спостерігаються з періоду Київської Русі та Великого князівства Литовського. Сьогодні відносини між Литвою та Україною та їхні громадяни особливо теплі, тому що Литва є однією з найбільш активних прихильників України в сучасній війні на Сході України. Співпраця між деякими впливовими литовцями та українцями існувала і в один з найважливіших і в той же час трагічних моментів історії обох країн у 1939—1941 рр. Тому головною метою цієї статті є аналіз відносин між представником Литви в Берліні — Казісом Шкірпою з одного боку та членами Організації Українських Націоналістів з іншого. Для досягнення цієї мети були сформульовані наступні цілі:

- 1) Ідентифікувати членів ОУН, які співпрацювали з Казісом Шкірпою в Берліні.
- 2) Виявити методи, як, на їхню думку, ця співпраця могла допомогти у досягненні головної мети — здобуття литовської та української державності.
- 3) Проаналізувати, чому ці ідеї не могли забезпечити здобуття державності обох країн.

Переважно в цій статті використано історіографію литовською та англійською мовами. Українську історіографію не взято до уваги через мовні перешкоди. Тим не менш, я намагався використовувати праці різних авторів з широкими ідеологічними відмінностями. Наприклад, деякі історики мали тенденцію ідеалізувати ОУН у своїх працях. Найкращим прикладом для мене є роботи Тараса Гунчака¹. Інші йдуть у зворотному напрямку і зображують цю організацію у дуже негативному світлі. Напевно, найвідомішим при-

¹ T.Hunczak, *OUN-Between Collaboration and Confrontation with Nazi Germany.*» *Ukrainian Quarterly*, No. 62.2, 2006; T. Hunczak, *Ukrainian — Jewish Relations during the Soviet and Nazi Occupations, Ukraine during World War II: History and its Aftermath*, Edmonton, 1986

кладом є роботи історика Гжегожа Россолінського-Лібе². Багато не таких радикальних позицій містяться посередині між попередніми двома³. Той же принцип поширюється і на Литву, також існує безліч різних історіографічних тенденцій, однак найбільший акцент тут робиться на Голокост та антисемізм, а всі інші аспекти роботи Шкірпи не так добре досліджені⁴. На додаток до вищезгаданої історіографічної бази, в даному дослідженні була використана інформація з Центрального державного архіву Литви, фондів 383 (Міністерство закордонних справ Литви), 648 (Посольство Литви в Лондоні), 671 (Посольство Литви в Берліні) та FR-952 (Томас Ремейкіс). Це, в основному, дипломатична кореспонденція та ідеологічна платформа Литовського активіста.

Результати

Центральною особою цієї статті з литовської сторони є полковник Генерального штабу і дипломат Казіс Шкірпа (1895—1979) — одна з найбільш складних особистостей литовської історії ХХ століття, особливо для дослідників зовнішньої політики. Важко однозначно оцінити діяльність цієї людини: у 1915 р., коли йому було лише 20 років, він мав ідею створити литовські війська в російській армії; пізніше він став першим добровольцем у литовській армії і особливо активно брав участь у боротьбі за незалежність Литви. Він вивчав військову справу у Швейцарії та Бельгії. Після закінчення університету він був керівником секретної служби Литви, а в 1926 р. призначений начальником Генерального штабу, таким чином, де-факто ставши найважливішою людиною в литовській армії. Він був єдиним, хто намагався протистояти дер-

² G. Rossolinski — Liebe, *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist, Fascism, Genocide, and Cult*, Stuttgart, 2014; G. Rossolinski — Liebe, *Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism, The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, No. 2402

³ *Notable examples: D. R. Marples, Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine*, Edmonton, 2008; P.R. Magosci, *A History of Ukraine*, University of Toronto Press, 1996; J. P. Himka, *The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*, *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 53, 2011; S. Yekelchuk, *Ukraine. Modernios nacijos gimimas*, Vilnius, 2009

⁴ *Main works with English translations: L. Truska, V. Vareikis, Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė-1941 m. birželis*, Vilnius, 2004; C. Dieckmann, *S. Sužiedėlis, Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006. *Wide ideological perspectives in A. Eidintas, Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001

Казіс Шкірпа, 1938 р.

жавному перевороту в грудні 1926 р. Тому він був позбавлений прихильності нової влади та президента Антанаса Сметони і призначений на дипломатичну службу проти власної волі: він був військовим аташе Литви у Берліні в 1928—1937 рр. Пізніше він був призначений представником Литви у Лізі Націй, а в 1938 р. — першим представником Литви в Польщі. 1939 р. він повернувся до Берліну, цього разу як представник Литви. Після окупації СРСР Литви у червні 1940 р. Шкірпа вирішив залишитися в Німеччині й працював тут неофіційно. У листопаді 1940 р. він створив організацію під назвою Литовський фронт

активістів (LAF). Головним завданням LAF було відновлення незалежності Литви. Те саме можна сказати і про прагнення найбільш відомих активістів ОУН, таких як Євген Коновалець або Степан Бандера, стосовно України.

Перший візит Казіса Шкірпи до України був у 1918 р., після чого обидві країни намагалися проголосити незалежність по завершенні Першої світової війни. Місія Шкірпи полягала в тому, щоб знайти Сільвестраса Жукаускаса — єдиного генерала колишньої Царської армії, який прийняв запрошення керувати новоствореними збройними силами Литви⁵. До речі, на той час Бронне Ненішкіте вивчала медицину в Київському університеті⁶. Пізніше вона стала дружиною Шкірпи. Тож його перше знайомство з Україною, мабуть, було досить приємним.

⁵ T. Balkelis, *After Empire: Flows of Military Talent, Transnational Soldiers — Foreign Military Enlistment in Modern Era*, Palgrave, 2013, p. 132

⁶ George Economos Dies, *The Washington Post*, 1994 02 17

Перші контакти з членами ОУН з'явилися у Шкірпі, коли він працював у Берліні як військовий аташе. Оскільки в той час, через Вільнюську окупацію, Литва почала вести свою зовнішню політику проти Польщі, це, природно, призвело до пошуку союзників у Берліні та Москві. Шкірпа був активним прихильником цієї лінії і тісно співпрацював із високопоставленими офіцерами рейхсверу, а пізніше вермахту, такими як, наприклад, ген. Людвіг Бек⁷. Перші контакти з членами ОУН відбулися під час пошуку союзників проти Польщі. Як зазначив Т. Гунчак, Литва була найбільш сприятливою країною для організації ОУН⁸. Лідер організації Євген Коновалець навіть мав громадянство Литви. Польський уряд добре знав це, тому коли на лаві підсудних через вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького опинилась молодь організації на чолі зі Степаном Бандерою, судили також і Литву в цілому, як їх «прихильника»⁹.

Незважаючи на те, що Шкірпа був особисто знайомий з Коновалцем, який пізніше був убитий Павлом Судоплатовим у Роттердамі, він був водночас представником Литви в Польщі. Але коли він повернувся до Берліна, його відвідав один із найбільш таємничих членів ОУН — Ріко Ярій. Ярій довгий час був відомий як права рука Коновальця. Цього разу він відвідав нового представника Литви з повідомленням від командира абверу, адмірала Вільгельма Канаріса. У той час Німеччина почала тиснути на Литву, щоб підпорядкувати собі місто Клайпеду та регіон біля нього (т. зв. Мемельланд). Шкірпа вважав, що в цій справі Литва мала пом'якшити свою позицію, і таким чином розраховувати на підтримку Німеччини супроти Польщі через Вільнюс¹⁰. Тоді німці вірили у план створення країн «Великої Литви» та «Великої України» у межах території Великого князівства Литовського, тому територіальні питання були важливими у дипломатичних переговорах. Однак бійці ОУН у Берліні були вільними людьми і могли розмовляти з німцями про все, що вони хочуть, але представник

⁷ 1935 01 16 Lithuania's military attaché in Berlin K.Škirpa Pro memoria. About conversation with mayor Rössing, LCVA, f. 648, ap. 1. b. 36, l. 1–3

⁸ T. Hunczak, OUN — Between Collaboration and Confrontation ...p. 1–2

⁹ G. Rossolinski — Liebe, Stepan Bandera...p. 136–144.

¹⁰ 1939 01 04, Lithuania's minister in Germany K. Škirpa report to minister of foreign relations J. Urbšys, LCVA, f. 671, ap. 1, b 15, l. 9-11.

Литви мав великі застереження від свого уряду, тому що Литва офіційно була нейтральною країною і намагалася залишитися такою і надалі.

Через це Шкірпа потрапив у конфронтацію із власною владою. Він вважав, що Литва повинна допомогти німцям на початку Другої світової війни і взяти Вільнюс силою. Але президент Антанас Сметона відкинув ці плани. Натомість Шкірпа направив йому прохання на звільнення з дипломатичної роботи, як протест проти державної політики. Президент це прохання відхилив. Міністр закордонних справ Юозас Урбшис навіть висміяв Шкірпу за цей задум¹¹. Що стосується ОУН, то німці підтримували радикальну гілку ОУН, яку очолював Степан Бандера, допомогли її членам вийти з в'язниць, але ніколи не дозволяли їм битися з СРСР. Тому радикальна гілка на чолі із Бандерою заздалегідь почала протистояти більш поміркованій стороні на чолі із Андрієм Мельником. Ця ідеологічна боротьба панувала до початку 1941 р., потім гілка бандерівців (ОУН(б)) отримала своєрідну першість в порівнянні із ОУН(м), але в той же час паралізувала здатність груп протистояти радянському терору в Україні¹². Литва в цей час нарешті повертає собі столицю — Вільнюс, але з важливим доповненням — «троянським конем» у вигляді — 20 тисяч солдатів Червоної Армії всередині країни. Це була ціна «угоди про взаємну допомогу», підписаної між Литвою та СРСР у жовтні 1939 року. Це було початком кінця незалежної Литовської республіки.

Кінець прийшов у червні 1940 р., коли СРСР захопив Литву. Незабаром після сфальсифікованих виборів Литва стала частиною СРСР. Першим дипломатом, який висловив свій протест проти цього, був ніхто інший, як Казіс Шкірпа. Тут у Берліні він почав збирати всіх політичних біженців з Литви, а в листопаді 1940 р. створив Литовський фронт активістів. Ця організація намагалася консолідувати людей з різних політичних сил Литви, але через значний культ особи на неї сильно впливали ідеї Казіса Шкірпи. Ми могли б із легкістю тут провести паралель із роллю Бандери в ОУН. Звичайно, принцип міцного, харизматичного лідера, підхопленого духом епохи, був загальним у більшості європейських

¹¹ 1939 10 18 Lithuania's minister of foreign relations J. Urbšys report to Lithuania's representative in Berlin K. Škirpa, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2148, l. 306.

¹² S. Jekelchyk, op. cit, p. 212.

країн на той час. Ще одним важливим фактором був єдиний союзник, який міг допомогти як LAF, так і ОУН досягти своїх цілей — це була нацистська Німеччина.

Це привело до певної ідейної подібності між ОУН і LAF. Волею-неволею, вони повинні були звертати увагу на німців і копіювати деякі аспекти з націонал-соціалістичної ідеології. Одним з них був антисемітизм. Через те, що в структурах НКВД були активні деякі євреї, німці легко маніпулювали міфом «жидо-більшовизму» в цих країнах¹³. Саме тому LAF надрукував листівки, де просував думку, що 90 відсотків комуністів Литви є євреями¹⁴. Такі речі призвели до жорстоких погромів і масових вбивств у період початку війни між Німеччиною та СРСР. Багато з них відбулося поблизу місць, де НКВД розстріляло тисячі людей, наприклад, у трьох основних тюрмах Львова¹⁵. Проте «Остаточне вирішення» було ідеєю нацистської Німеччини, а не Литви, України чи іншої країни Східної Європи. Один з головних ідеологів ОУН Дмитро Донцов бачив євреїв як помічників більшовиків¹⁶. К. Шкірпа в Литві думав так само¹⁷. Вони вважали, що євреї цілковито допомагали окупантам, навіть коли це було неправдою, водночас нацисти вважали, що євреї стоять за усім, тому вони — «ворог №1»¹⁸. Я думаю, що це велика різниця. Інший сильний аргумент — це думка відомого українського історика Джона-Пола Химки: «іноді західні дослідники мало що знають про українців та литовців, окрім їх репутації антисемітів та співучасників у Голокості»¹⁹, далі Химка порівнює цю тезу із Німеччиною, тому що кожен розуміє, що німецька історія — це не тільки Голокост. Я думаю, що всі повинні дивитись на Литву та Україну так само, як вони дивляться на Німеччину, і тут не повинно бути подвійних стандартів.

І LAF, і ОУН завжди розуміли, що їхнім головним ворогом є СРСР та комуністична ідеологія. Наприклад, один з найближчих соратників Бандери, Ярослав Стецько сказав, що найважливішим

¹³ T. Hunczak, *Ukrainian — Jewish Relations ...* p. 42

¹⁴ LAF Project „Cancellation of Hospitality to Jews“; LCVA, F. 648. ap. 2, b. 582, l. 182

¹⁵ G. Rossolinski — *Liebe, Fascist Kernel...*p. 25

¹⁶ G. Rossolinski — *Liebe, Fascist Kernel...*p. 25

¹⁷ K. Škirpa, *Fight! Efforts to save Lithuania, Part I, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 581, l.56*

¹⁸ R. Hilberg, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai, Vilnius, 1999, p. 24—25.*

¹⁹ J. P. Himka, *Obstacles to the Integration of the Holocaust into Post-Communist Eastern European Narratives, Canadian Slavonic Papers, Vol. 50, No. 3/4, p. 361*

ворогом українського народу є лише Московська імперія (як він постійно називав СРСР)²⁰. Не можна забувати, що патріоти Литви та України намагалися створити чи відновити власну державність. Вони вважали, що це якось пов'язується із планами Третього Райху. Проте реальність була набагато складнішою. Шкірпа вірив, що Німеччина буде використовувати принцип самовизначення націй. У дипломатичних коридорах він почув про можливу державність України²¹. Це стосувалося плану Альфреда Розенберга, який у травні 1941 року запропонував Адольфові Гітлеру, що Україна повинна бути незалежною державою, оскільки це, як він вважав, могло б залучити на бік вермахту близько 4 мільйонів українських добровольців²². Звичайно, Розенберг зробив це не з доброї волі, а тому, що вірив: таким чином він створить буферну державу та мобілізує її населення проти Росії²³. Незважаючи на те, що Гітлер відкинув ці плани, Шкірпа ніколи не знав цього і все ще вірив у добру волю німців. Це була помилка. Німці потребували, щоб литовці, українці та інші жителі Східної Європи були антирадянськими, і це було взаємовигідним. Німці хотіли, щоб східні європейці були антисемітами та брали участь у масових вбивствах, і це було трагічним фактом. Але німці ніколи не бачили Литву чи Україну як незалежні держави. Це була не тільки ідея Гітлера. У першій світовій війні німці вже дивилися на східних європейців, як на нецивілізованих варварів²⁴. Отже, нацисти просто хотіли маніпулювати боротьбою за незалежність цих народів, щоб досягти своїх власних цілей.

Тим не менше, ми повинні підкреслити, що ні LAF, ні ОУН ніколи не були маріонетками нацистської Німеччини. Вони вважали, що німці є їхніми союзниками і повинні допомогти повернути незалежність. Звичайно, з ретроспективи ми могли б сказати, що це поганий союзник. Але кого ще можна було б вибрати бездержавним литовським та українським борцям? Командир

²⁰ D. R. Marples, *Heroes and Villains...*, p. 102

²¹ K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumo atstatyti*, Washington, 1973, p. 452

²² P. Stankeras, *Pralaimėta Adolfo Hitlerio kova*, Vilnius, 2014, p. 589

²³ B. Krawchenko, *Soviet Ukraine under Nazi Occupation, Ukraine during World War II: History and its Aftermath*, Edmonton, 1986, p. 23

²⁴ Read more: J. Tauber, *The Wild East: German Impressions of Lithuania, 1915 to 1918*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXXI, 2015, p. 171–183.

армії такої суверенної держави, як Фінляндія Карл Густав Маннергейм, який розповідав про зовнішню політику Фінляндії 1941 р., заявив, що все залежало від доброї волі німців²⁵. Ще один чинник, який ми не повинні забувати: обидва керівники організацій — К. Шкірпа з LAF та С. Бандера з ОУН чітко заявили німцям, що вони борються за незалежність своїх країн насамперед, а не за інтереси Німеччини. 14 червня 1941 р. гестапо повідомило К. Шкірпу, що LAF не зможе відновити незалежність Литви без знань німців, що Шкірпа гостро опротестував²⁶. Коли Німеччина вторглася в СРСР, Шкірпа вважав, що йому потрібно було відправитись в Каунас і стати прем'єр-міністром Тимчасового уряду. Проте гестапо посадило його під домашній арешт і попросило відмовитися від Декларації про відновлення незалежності від 23 червня. Шкірпа цього не зробив. Схожа ситуація й із лідерами ОУН. Після 30 червня, спочатку Бандера, а пізніше Стецько були ув'язнені в Німеччині, однак вони ніколи не відмовляться від Акту про незалежність²⁷. Варто згадати той факт, що лідери ОУН зустрічалися із Шкірпою і обговорювали ситуацію у Східній Європі²⁸.

Таким чином, можна говорити про певну узгодженість позицій між LAF та ОУН²⁹. У той складний період часу, коли німці тиснули на українців, щоб відкликати Акт від 30 червня, Стецько двічі зустрічався з послом Японії в Берліні генералом Хіросі Осімою³⁰. Цю зустріч міг влаштувати Шкірпа, тому що він і Осіма були дуже близькими друзями³¹. Японський посол був одним із найвпливовіших дипломатів у Берліні, і був не лише добрим другом рейхсміністра закордонних справ Йоахіма фон Ріббентропа, але й одним із небагатьох дипломатів, з якими Гітлер любив переговорити віч-на-віч. Звичайно, що навіть після посередництва Осіми німці ніколи б не змінили своїх планів, але вплив посла міг врятувати Шкірпу та Стецька від більш жорстких умов ув'язнення, ніж

²⁵ C. G. Mannerheim, *Legendinio maršalo atsiminimai*, Kaunas, 2012, p. 418.

²⁶ K. Škirpa, *Sukilimas...* p. 234.

²⁷ T. Hunczak, *OUN-Between Collaboration and Confrontation with Nazi Germany...*, p. 6.

²⁸ K. Škirpa, *Sukilimas...*, p. 478.

²⁹ J. P. Himka, *The Lviv Pogrom of 1941...* p. 241.

³⁰ G. Rossolinski — Liebe, *Stepan Bandera...*, p. 247.

³¹ K. Škirpa, *Sukilimas...* p. 239.

ті, в які вони потрапили в Берліні. Добре задокументовано, що ще в 1944 р. Осіма намагався тиснути на німців, щоб ті нарешті проголосити незалежні держави Прибалтики та України, так само, як японці зробили з Бірмою та Філіппінами³². Осіма вважав, що після цього східні європейці самі будуть битися з СРСР і таким чином допоможуть вермахту. Але расові та ідеологічні пріоритети були важливішими для нацистів, ніж політичний прагматизм. Це пов'язується з рефлексією Гітлера у вересні 1941 р., коли він сказав, що в 1918 р. Німеччина «створила країни Балтії та Україну, але в наші дні ми не зацікавлені в підтримці країн Балтії, чи у створенні незалежної України»³³. Незабаром після цього більшість литовців та українців зрозуміли, що німці не є рятівниками, а просто ще одними окупантами.

Незважаючи на це, Червнєве повстання та Акт від 23 червня в Литві, а також Акт від 30 червня в Україні показали литовцям та українцям здатність протистояти не тільки СРСР, але й Німеччині. Це продемонструвало сильне бажання бути вільними. Отже, ці Акти були більше, ніж моральними деклараціями. І навіть геополітика не була достатньо успішною тоді, коли Литва та Україна заявляли про те, що настало майже п'ять десятиліть пізніше. Тепер ми повинні засвоїти уроки минулого та захистити нашу свободу. 75 років тому жодна велика держава не мала оптимізму щодо наших країн, а західні країни були надто далеко, щоб допомогти, навіть якщо б вони хотіли це зробити. Сьогодні треба розуміти, що ніхто інший не може нам гарантувати справжню свободу і державність, тільки ми самі.

Висновки

1. Працюючи в Берліні, представник Литви, а пізніше засновник та лідер Литовського Фронту Активістів (LAF) Казіс Шкірпа тісно співпрацював з чільними діячами Організації Українських Націоналістів (ОУН) Євгеном Коновалцем, Ріко Ярим, Степаном Бандерою та Ярославом Стецьком. Литва підтримала ОУН як антипольську силу. Після того як Литва була окупована СРСР в 1940 р., умови Литви та України стали більш схожими.

³² G. L. Weinberg, *A World at Arms. A Global History of World War II*, Cambridge University Press, 1994, p. 749.

³³ *Hitler's Table Talk 1941–1944. His Private Conversations*, New York, 2000, p. 34.

2. Найпопулярнішим методом, як для LAF, так і для ОУН, була орієнтація на Німеччину. Лідери організації вважали, що ця країна знищить СРСР, але, роблячи це, німцям потрібні будуть союзники у Східній Європі. Таким чином, Литва та Україна повинні були стати «буферними державами», але водночас могли повернути незалежність та державність. Сподіваючись досягти цієї мети, лідери LAF та ОУН співпрацювали не тільки з абвером та іншими німецькими установами, а також з японським послом Хіросі Осімою, який був хорошим другом Шкірпи.

3. Головною проблемою є те, чому ні литовці, ні українці не змогли проголосити свої незалежні держави після Декларації незалежності від 23 червня в Каунасі та Акта незалежності у Львові. Німці тиснули на лідерів LAF та ОУН щодо скасування цих декларацій, але останні відхилили такі пропозиції. Основна відмінність полягає в тому, що німці на певний час дозволили існування Литовського Тимчасового уряду, тоді як в Україні він був жорстоко репресований. І все-таки основною причиною було те, що нацистська Німеччина ніколи не хотіла бачити Литву та Україну як вільні держави, а як частину Третього Райху. Вони намагалися маніпулювати литовцями та українцями, розпалюючи антисемітські настрої та використовуючи їх у злочинах, пов'язаних з Голокостом. Незважаючи на ці трагічні моменти, Декларації від 23 червня і 30 червня продемонстрували волю до незалежності як в Литві, так і в Україні, і волю протистояти не тільки СРСР, але й нацистській Німеччині.